

РИМ... СПАРТАК... ДЖОВАНЬЙОЛІ

“...Я сподіваюсь, в ім'я усіх блискавок всемогутнього Юпітера, побачити знищеною на землі ганьбу рабства. Свободу шукаю, свободи прагну, свободу чекаю і кличу, свободу як для окремих людей, так і для народів, великих і малих, для сильних і слабких, а разом зі свободою — мир, процвітання, справедливість...”

У свободу вірив, її прагнув і за неї боровся Спартак — вождь повстання рабів, що відбулося понад дві тисячі років тому в Римі.

Тепер, коли ми кажемо “Рим”, маємо на увазі відоме місто, столицю Італії. Але за часів Спартака Римом називали не тільки місто, а й могутню державу, яка упродовж V—I ст. до н. е. вела безперервні війни з державами-сусідами. Їх результатом стало формування досвідченої, загартованої, з високими бойовими якостями армії. Римське військо поділялося на легіони (від 4200 до 6000 чоловік), маніпули та центурії (сотні). У ньому панувала залізна дисципліна. Порядок і покора командирів ставились понад усе, за невиконання наказу передбачалася смертна кара. Не менш жорстоко каралося боягузтво. Якщо загін римської армії втікав з поля бою, проводилася так звана децимація: загін, що провинився, шикували і кожендесятий по фронту підпадав під смертну кару.

Але воїни, що відзначилися на полі бою, отримували в нагороду вінки та різноманітні золоті прикраси. Полководцю, який здобував значну перемогу, присвоювався титул імператора і призначався тріумф, тобто урочистий в'їзд до Рима на колісниці, запряженій білими кіньми, на чолі непереможної армії. Такою була римська військова організація, яка забезпечила Риму перемогу над іншими племенами і народами і призвела до римського панування над усім давнім світом.

У результаті загарбницьких війн в Рим попливли величезні багатства. По-перше, це була військова здобич, яка після кожної вдалої битви, походу, захоплення міст випадала солдатам, не кажучи про командирів, і збагачувала їх. Римські полководці дуже любили демонструвати цю здобич під час своїх тріумфів. Так, наприклад, знаменитий історик Плутарх розкаже про один із тріумфів, який тривав три дні, і весь цей час безперервно проносили і везли на колісницях дорогоцінну зброю та обладунки, витвори мистецтва, величезні амфори, вщерть наповнені золотими і срібними монетами.

Але крім грошей, крім золота і срібла, різноманітних дорогоцінних виробів, творів мистецтва, диковинних заморських товарів, Рим заповнили величезні маси живого товару — рабів. Скажімо, після зруйнування Карфагена усіх жителів перетворили в рабів. А незадовго до цього римський консул, що підкорив собі міста Епіру — області на північно-західному узбережжі Балканського півострова,

продав у рабство 150 тисяч полонених. Особливо прославився ринок на острові Делос: іноді бувало, що тут продавали до 10 тисяч рабів за день. Від каторжної праці, постійного недоїдання, жакликих умов життя вони помирили сотнями, але їхні власники цим не переймалися. Живий товар був настільки дешевим, що було простіше і вигідніше купити на ринку нових рабів, аніж збільшувати витрати на утримання старих. Такою була доля рабів, що склали сільську фамілію.

Але набагато важчим і небезпечнішим для життя було становище гладіаторів — колишніх військовополонених, засуджених злочинців, дезертирів та рабів, спійманих при спробі втечі. Гладіаторські бої дуже швидко стали улюбленим видовищем і розвагою римського народу. Серед гладіаторів були так звані мермілони, озброєні мечем, щитом і захищені латами, та репіарії, все озброєння яких складалося із сітки і тризубця. Іноді, аби видовище було ефектнішим, бої гладіаторів відбувалися вночі, при світлі факелів. Усі гладіатори проходили спеціальну і доволі тривалу підготовку, спеціальний курс навчання в особливих школах. В одній з таких шкіл, у місті Капуя, на півдні Італії, і почалося знамените повстання під проводом Спартака.

Правда, було воно не першим в історії Риму. Перше, справді грандіозне повстання, “рабська війна”, як називали його римляни, спалахнуло 138 року до н. е. на Сицилії і тривало до 132 року. Очолив його раб-сирієць Євн. Повсталим вдалося навіть на якийсь час створити власну державу — Новосирійське царство.

Повстання під проводом Спартака — найбільше в історії боротьби рабів (74–71 рр. до н. е.). Почалося воно зі змови невеликої групи, в якій взяли участь близько 200 гладіаторів. Змову було викрито, але декому з учасників вдалося втекти з Капуї. Їх було зовсім мало — всього 78 чоловік. Утікачі знайшли прихисток на горі Везувій і обрали трьох вождів — Спартака, Крікса та Еномая.

Древні історики і письменники про двох останніх вождів повстання не повідомляють нічого, тому ми знаємо лише їхні імена, а ще — існують версії щодо їхнього галло-германського походження. Що ж стосується Спартака, то про нього деякі біографічні дані збереглися. Думки окремих учених, що він нібито походив з царського роду Спартокидів, необгрунтовані. Народився він, наймовірніше, у Фракії, служив колись у римському війську, але згодом утік. Його схопили і віддали у гладіатори. За свою мужність отримав свободу, після чого був прийнятий у школу Батіата в Капуї вчителем фехтування.

Спартак, безперечно, — найвидатніший з трьох вождів повстання. Він був блискучим, здібним організатором і полководцем. Плутарх писав навіть, що Спартак вирізнявся не тільки відвагою і фізичною силою, — за розумом і м’якістю характеру “більше нагадував освіченого елліна, ніж людину його племені”. Римський історик Саллюстій характеризував Спартака як “людину видатну і фізичними силами, і духом”...

Немає потреби зупинятися на самому повстанні — його досить детально (іноді навіть детальніше, ніж дозволяють історичні дані!) змальовано в романі Джованьйолі. Важливі його підсумки та оцінка.

Повстання набуло такого розмаху, що Спартак, за висловом Плутарха, “став уже великою і грізною силою”. В період найвищого підйому руху його армія нараховувала до 120 тис. чоловік. Після декількох битв і перемог над римськими полководцями, після вдалих походів на північ і південь Італії Спартак, обманутий піратами, які пообіцяли переправити його військо на Сицилію, змушений був у 71 році в Апулії вступити в бій за несприятливих умов.

Як і розказано про це в книзі Джованьйолі, в упертій і кривавій битві армія Спартака зазнала поразки; сам Спартак впав на полі бою. Шість тисяч рабів-повстанців на знак торжества переможців було розп’ято на хрестах, розставлених уздовж дороги, що вела з Капуї аж до самого Рима. Повстання було придушено, втоплено в крові, але окремі загони та групи повсталих рабів бродили Італією ще декілька років.

Такі підсумки руху. Повстання рабів на чолі зі Спартаком зазнало поразки, але відіграло дуже важливу роль в історії...

І насамкінець — дуже коротко про автора роману “Спартак” Рафаелло Джованьйолі та про історичну достовірність самого роману.

Письменник був активним учасником національно-визвольної боротьби, що розгорнулася в Італії у 60–70-х роках ХІХ століття проти іноземних загарбників і проти світської влади папи римського, за об’єднання країни. У цій боротьбі важливу роль відіграли патріотично налаштовані загони, керовані національним героєм Італії Джузеппе Гарібальді.

Джованьйолі був гарібальдійцем. Спочатку він як доброволець брав участь у війні проти австрійців, а коли Гарібальді організував похід проти папського Рима, він вступив до його війська. Свій патріотизм і революційні переконання Джованьйолі переніс і в літературу. Він — автор декількох історичних романів, з яких, однак, найбільшою популярністю завжди користувався “Спартак”. Безперечно, автору, оскільки він блискуче володів матеріалом, багато вдалося. Зокрема, сцени баталій, характеристика епохи, пейзажні та інтер’єрні замальовки. Однак є в романі місця, в яких прагнення письменника до чисто літературних ефектів бере гору над історичною правдою. По-перше, перебільшено політичну свідомість рабів. По-друге, неймовірними є зв’язки та зустрічі Спартака з Юлієм Цезарем та Каталіною. По-третє, автор цілком вигадав історію кохання Спартака і Валерії (дружини, а згодом вдови Сулли).

Такі історичні реалії. Але Джованьйолі не історик, а письменник, і має право не завжди строго дотримуватися фактів. Тому достоїнства роману варто шукати в живій, яскравій і переконливій розповіді автора про один із найбільш героїчних епізодів всесвітньої історії — повстання рабів у боротьбі за свободу.

Сергій Утченко

Капрера, 25 червня 1874 р.

Дорогий мій Джованьйолі!

Я одним духом прочитав вашого “Спартака”, незважаючи на те, що майже не маю часу для читання; я в захопленні від нього і від вас.

Сподіваюся, що наші співвітчизники гідно оцінять достоїнства цього твору і, читаючи його, переконуються у необхідності зберігати непорушну стійкість, коли йдеться про боротьбу за святу справу свободи.

Ви, римлянин, описали не кращий, але найблискупіший період історії найвеличнішої республіки, — період, коли пихаті володарі світу починали уже потопати в баговинні пороку та розпусти. Але, незважаючи на те, що це покоління було поточене тлінністю та зіпсутістю, воно породило велетів, рівних яким не було в жодного з попередніх поколінь, у жодного народу та епохи.

“З усіх великих людей найвеличнішим був Цезар”, — сказав знаменитий філософ. Та й справді, діяння Цезаря прославили описану вами епоху.

Ви вирізьбили Спартака, цього Христа — визволителя рабів, різцем Мікеланджело. Я, як раб, що отримав свободу, вдячний вам за це, а також за те глибоке хвилювання, яке я пережив, читаючи ваш твір.

Не раз котилися сльози з очей моїх, не раз чудесні подвиги рудіарія змушували мене хвилюватися, і був я засмучений тим, що ваша повість виявилася такою жорстокою.

Хай же піднесеться дух наших співвітчизників при згадці про великих героїв, що спочили в нашій рідній землі, землі, на якій не буде більше ні гладіаторів, ні панів.

Щиро ваш

Джузеппе Гарібальді.

Розділ I

ЩЕДРИСТЬ СУЛЛИ

а сході сонця, за чотири дні до листопадових ід (10 листопада) 78 року до нашої ери Рим кишів юрбами людей, що зусіх частин міста стікалися до Великого цирку. Із густонаселених біднотою, кривих і багатолюдних вулиць Есквіліна та Субурри пливли нескінченні натовпи, вбирали в себе людей різного віку й стану і, виливаючись на головні вулиці — Табернолу, Гончарну, Нову, невинно посувалися до цирку.

Римські громадяни, ремісники, пролетарі, вільновідпущеники, с тарі, вкриті шрамами гладіатори, злиденні, покалічені ветерани г ордих легіонів, ушавлених перемогами в Азії, Африці, над кімврами; простолюдики, блазні та скоморохи, танцюристки, ватаги жвавих хлопчаків збивалися в нескінченні юрми. Радісні обличчя, збуджені погляди, безтурботнігострі жарти свідчили: весь цей незліченний люд поспішав на якесь улюблене видовище.

Цирк, збудований року 615 до початку нашої ери царем Тарквінієм Древнім, був прикрашений і розширений з нагоди завоювання Апіоли останнім із царів — Тарквінієм Гордим. Його почали називати Великим, коли цензор Квінт Фламіній збудував інший цирк, названий його ім'ям.

Великий цирк, розташований у Мурсійській долині між Палатинським та Авентинським горбами, в той час, коли розгорнулися події, про які йдеться в цій повісті, ще не мав тих величезних розмірів і тієї пишноти, яких надали йому пізніше Юлій Цезарт а Октавіан Август. Проте це була величезна споруда завдовжки в дві тисячі сто вісімдесят і завширшки в дев'ятсот дев'яносто вісім кроків, де могли вміститися понад сто двадцять тисяч глядачів.

Ця продовгаста будівля тяглася на західпо прямій лінії, а зі сходу замикалася півколом. Пряма сторона цирку — опідум — мала тринадцять арок. У середній арці був один з двох головних входів до цирку, названий Парадними воротами, бо через них перед початком ігор на арену виходила процесія жерців з образами. У дванадцяти інших арках містилися стайні, або “темниці”. В них замикали колісниці з кіньми, коли на арені бували перегони, і гладіаторів та хижих звірів, коли відбувалися кровопролитні бої.

Від опідуму півколами збігали численні сходи, що правили сидіннями для глядачів. Ряди сходів закінчувалися вгорі під портиком з арок, де були місця для знатних жінок.

Навпроти Парадних воріт височіли Тріумфальні. Через них входили переможці. Праворуч від опідуму, ближче до Парадних воріт, одкривалися Ворота смерті. Через цей зловісний вихід служителі цирку виволікали довгими гаками понівечені, закривавлені тіла вбитих і вмираючих гладіаторів.

Між опідумом і Тріумфальними воротами тягся кроків на п’ятсот “хребет” — низька стіна, що поділяла арену навпіл. По ній визначали відстань під час перегонів.

Посередині “хребта” підносився обеліск сонця, обрамлений невеличкими баштами, колонами, жертовниками і статуями.

Арену оточували високий парапет, за ним наповнений водою рів і гратчаста залізна огорожа. Все це оберігало глядачів од можливого нападу диких звірів, що лютували на арені.

Такою була в сімдесят восьмому році до нашої ери ця величезна будівля, призначена для видовищ. Все щільніше заповнювалася вона нескінченними юрбами римлян.

Що ж тут мало бути цього дня? Яке свято? Яке видовище приваблювало до цирку стільки людей?

Луцій Корнелій Сулла Щасливий, володар Італії, гроза Риму, — можливо, щоб забути про невиліковну хворобу, яка спіткала його два роки тому, — задалегідь, за кілька тижнів, наказав оповістити, що протягом трьох днів він буде пригощати і розважати видовищами римський народ.

І вже весь учорашній день римська чернь провела за столами, поставленими за наказом грізного диктатора на Марсовому полі і на березі Тибру. Шумний бенкет тривав аж до настання ночі і під кінець перейшов у нічим не стримувану оргію. Запеклий ворог Гая Марія нині вразив римлян царською розкішшю бенкетів, нечуваною кількістю страв і найвитонченіших вин, виставлених під відкритим небом на честь народу Квіріна.

Щдрість Сулли була такою, що на ці ігри і розваги, влаштовані на честь Геркулеса, він пожертвував десяту частину свого достатку.

Отак Сулла лівою рукою дарував римлянам частину того багатства, яке награвував правою. Тому громадяни Рима, з удаваною веселістю приймаючи від Луція Корнелія Сулли бенкети і розваги, в глибині душі ненавиділи його.

Настав день. Перше проміння сонця де-не-де уже розірвало хмари і мало-помалу почало яскраво золотити вершини семи римських горбів, храми, базиліки і виблискуючі дорогоцінним мармуром палаціпатрициїв.

Животворне сонячне тепло зігріло бідний люд, що заздалегідь розташувався на кам'яних лавах Великого цирку.

Понад сто тисяч громадян чекали найулюбленішого для римлян видовища — кривавого змагання гладіаторів і боїв між хижими звірами.

Важко уявити собі величну панораму цирку, де сиділо більше сотні тисяч чоловіків і жінок різного віку і стану. Гомін і шум цієї величезної людської маси громоподібний, як гул вулкана; майоріння облич і рук схоже на шалене, грізне хвилювання моря під час бурі, — ці порівняння можуть лише віддалено передати незрівнянну картину Великого цирку в ці години.

У багатьох місцях амфітеатру простолюднни вже взяли за їжу, що принесли з собою. З великим апетитом уминали вони солонину, холодну яловичину, улюблену кров'яну ковбасу та сирні й медові пиріжки або сухарі; їжа смачно приправлялася гострими дотепами, непристойними жартами, безтурботною балаканиною, голосним сміхом, щедро підживлювалась велітернським і тускудським вином.

Продавці смажених бобів і пиріжків знаходили покупців для свого товару серед плебеїв, які купували ці дешеві ласощі, щоб потішити своїх жінок та дітей.

Осторонь од плебеїв групами збиралися витончено ввічливі й поважні сім'ї багатіїв, вершників і патрициїв.

Елегантні молодики простеляли на кам'яних лавах килими і розкривали парасольки, щоб захищати вродливих матрон і дівчат від пекучого сонячного проміння.

Поблизу Триумфальних воріт, у третьому ряді, між двома патриціями сиділа матрона незвичайної вроди. В цій високій стрункій жінці з гарними плечима з першого погляду видно було справжню дочку Риму. Правильні риси обличчя, високе чоло, з ледь помітною горбинкою ніс, маленький рот, великі і виразні чорні очі надавали їй чарівної вроди. Чорне, як воронове крило, тонке волосся було

зібране над її чолом під коштовною діадемою і вільно розсипалося по плечах.

Туніка з найтоншої шерстяної матерії, з елегантною золотою смугою внизу, підкреслювала її грацію. Поверх туніки красивими складками спадала біла з пурпуровими смугами палла.

Цій жінці, так розкішно вдягненій і такій вродливій, не було ще, мабуть, і тридцяти років. То була Валерія, дочка Луція Валерія Мессали і єдиноутробна сестра суперника Цицерона, славнозвісного оратора Квінта Гортензія.

Всього за кілька місяців до часу, коли починається ця повість, Валерія розлучилася зі своїм чоловіком.

Біля неї сидів Ельвій Медуллій — довготелесий, блідий, худорлявий, увесь вичепурений, прилизаний і напахчений. На його невиразному обличчі лежав відбиток байдужості і нудьги; уже в тридцять п'ять років життя здавалося йому одноманітним і нецікавим. Ельвій Медуллій був одним із тих розбещених і зніжених патриціїв, які залишали плебеям право жертвувати собою в ім'я вітчизни та її слави. Олігархам вони уступали турботи завойовувати країни й поневолювати народи, а за собою зберігали привілей у розкішному неробстві розтринькувати спадкові маєтки або ж ставали управителями провінцій, нещадно при цьому їх грабуючи.

З другого боку біля Валерії Мессали сидів Марк Децій Цедицій, присадкуватий веселий товстун років п'ятдесяти. Його найбільшим щастям було якомога довше сидіти в триклінії за обіднім столом. Він витрачав півдня на те, щоб ласувати вишуканими стравами, які готував його кухар, один з тих, майстерністю яких пишався патриціанський Рим. Другу половину дня тішився думками про вечірню трапезу. Одним словом, перетравлюючи обід, Марк Децій Цедицій уже мріяв про вечерю.

Сюди ж пізніше прийшов Квінт Гортензій, який славився своїм красномовством. Йому ще не було й тридцяти шести років. Він довго вивчав манеру рухатися й вимовляти слова і тепер до того гармонійно володів кожним своїм жестом, кожним словом чи то в Сенаті, чи на бенкеті, що кожен його рух здавався благородним, величним і чарував своєю простотою. Вчений і красномовний промовець, Гортензій був не менш вправним артистом; половину тріумфів він здобув завдяки своєму мелодійному голосу і прийомам декламаційного мистецтва. Це мистецтво він засвоїв настільки досконало, що навіть трагік Езопт аусланений актор Росції поспішали па Форум учитися декламації, коли Гортензій виголошував там промови.